

Overtuigender zijn de concluderende opmerkingen over de geringe mogelijkheden die er voor *Brabantia Nostra* eigenlijk waren. In de 'opmars' van Brabant kon zij nauwelijks een rol van betekenis spelen. Toen het blad werd opgericht (1935) was deze opmars immers al ver gevorderd. Na de oorlog omarmde Noord-Brabant de modernisering in feite zo innig, dat het een der modernste geïndustrialiseerde centra van Nederland werd. Wat *Brabantia Nostra* daarin nu moest was al helemaal onduidelijk. De pogingen na de oorlog de draad weer op te nemen waren dan ook geen succes. Wat er na ongeveer 1950 restte is zelfs de moeite van het vermelden in de regionale context nauwelijks meer waard. Er bestaat overigens nog wel een Stichting *Brabantia Nostra*, maar daar wordt extreem weinig van vernomen.

De auteur gaat in dit verband niet in op de vraag waarom een regionale beweging in Brabant niet al veel eerder is ontstaan. In zekere zin is dat jammer. Want waren de condities voor zo'n beweging eind negentiende eeuw en begin twintigste eeuw eigenlijk niet heel gunstig: formele gelijkberechtiging (religieus en politiek) en geleidelijke economische groei in een toch door de oude 'onderdrukker' (Holland) gedomineerde en zich voortdurend uitbreidende nationale staat. Wat verhinderde bij wijze van spreken de opkomst van een krachtig *Brabantia Nostra* eind negentiende eeuw? Waarom moest het tot de jaren dertig van de twintigste eeuw duren, toen zoiets al bijna een anachronisme was?

Kennelijk ging een dergelijke vraag te ver buiten het onderwerp. Misschien heeft de auteur ook wel wijs gehandeld door zeer dicht op zijn onderwerp te blijven zitten. Hij doet dat ook in andere opzichten. Voor de context en de interpretatie oriënteert hij zich heel sterk op de 'gewone' historische literatuur over Nederland in dit tijdvak. Heel kort en terzijde verwijst hij ook wel naar de moderne cultuur- en mentaliteitsgeschiedenis; de term 'culturele tussenpersoon' valt. Maar het is opvallend dat bijvoorbeeld het begrippenpaar *Gemeinschaft-Gesellschaft*, nog niet heel erg lang geleden toch onvermijdelijk bij een onderwerp als dit, volkomen ontbreekt. Moge dat eventueel nog als een teken van vooruitgang gelden (achterhaalde literatuur kan men achterwege laten), dat is minder het geval bij het ontbreken van pogingen de resultaten van het onderzoek te plaatsen in de modernere, vooral antropologisch georiënteerde, maatschappijhistorische literatuur. De, op zich overigens heel interessante, vergelijking met de Friese en Vlaamse bewegingen kan daarvoor niet echt als compensatie gelden.

Maar, zoals gezegd, wellicht deed de schrijver er wijs aan dicht bij zijn onderwerp te blijven. Het is gemakkelijk vragen naar extra vergezichten; het is heel wat moeilijker en vooral zeer tijdrovend deze op adequate wijze te bieden. Het gevaar dat het dan nooit tot dit boek was gekomen is levensgroot. De auteur is leraar en het verdient bewondering dat hij, ondanks het enorme beslag dat de scholen op leraren leggen, zijn onderzoek heeft weten af te ronden. Het is bovendien, dat moge uit voorafgaande zijn gebleken, een heel interessant, goed leesbaar en uiterst informatief boek geworden. Wie over *Brabantia Nostra* iets wil weten hoeft er voortaan zijn Van Oudheusden maar op na te slaan. Als het daar niet in staat nadert de kans dat het ook niet bekend is de 100%.

J. C. H. Blom

Th. Friend, *The Blue-Eyed Enemy. Japan against the West in Java and Luzon, 1942-1945* (Princeton: Princeton University Press, 1988, xx + 325 blz., \$45,-, ISBN 0 691 05524 6).

Gombong? Waar ligt Gombong? De plaats is niet te vinden in mijn Bos-Atlas. Op 1 augustus 1947 sneuvelde er een strijder voor de vrijheid. Hij ligt er tegenover bladzijde 171 in zwart-grijze

tinten heel dood op straat bij. Blote voeten, korte broek, gespreide benen, grillig besmeurd hoofd in wat ongetwijfeld een plas bloed is, met de bamboespeer dwars over de slap geworden rechter arm en het dito been.

Het blijkt niet wie de foto gemaakt heeft. De afbeelding is afkomstig uit de particuliere collectie van Niels Douwes Dekker, één van de ongeveer honderd personen die Theodore Friend in zo'n dertig jaar tijds ter voorbereiding van zijn boek schriftelijk dan wel mondeling heeft geraadpleegd. Zijn bronnenstudie voerde de schrijver voorts naar Japan, Indonesië, de Filippijnen en Nederland, waar verder E. H. van den Broek voor hem eveneens archiefonderzoek heeft verricht. De relevante bronnenpublicaties zijn door hem doorgespit. Op zijn kennis van de wetenschappelijke literatuur ter zake valt niets aan te merken, terwijl hij zich ook nog eens heeft verdiept in de theoretische interpretaties van de verhouding tussen onderdrukker en onderdrukte en de methodologische problematiek van de vergelijkende geschiedvorsing. Kortom, Friend kan onmogelijk worden verweten over één nacht ijs te zijn gegaan en het resultaat van zijn inspanningen is er dan ook naar.

In de inleiding tot zijn boek constateert Friend dat het middeleeuwse concept 'heilige oorlog' — ooit van christelijk-islamitische oorsprong — door de ontdekkingsreizen en de industriële revolutie tenslotte in onze tijd vervlochten raakte met het verschijnsel wereldoorlog. In dat kader, zo meent hij, moet men ook de Japanse heilige oorlog ter bevrijding van Azië plaatsen al was deze dan ook niet direct religieus bepaald. Dat maakte voor het fanatisme van de strijders geen verschil. Het ideaal der Japanners lag veeleer besloten in hun eigen goddelijke oorsprong waaraan nu eenmaal collectieve reinheid verbonden was. Wie daarop inbreuk maakt is een minderwaardige vijand, die ter meerdere glorie van de zuiverheid vernietigd moet worden. Zo lag het dus zeer in de rede, en werd het zelfs heilige opgave, de Groot-Aziatische Welzijnssfeer te zuiveren van vreemde, on-Aziatische smetten. Men kan zich voorstellen dat onze oud-Indischgasten er weinig sympathie voor hebben. Anders dan Friend, brengen velen van hen er maar al te duidelijk ook geen begrip voor op. Daarin staan ze niet alleen. Ook menig Indonesiër en Filippino hield er destijds wat dit betreft al zo zijn afwijkende meningen en idealen op na. Voor de lijdzame massa van de bevolking van Zuidoost-Azië kwam het er intussen op neer dat de ene onderdrukker en bezetter plaats maakte voor de andere. Maar hoe komt het dan dat de Filippijnen in 1945 het half-koloniale Amerikaanse systeem opnieuw omhelsden terwijl de Indonesiërs zich massaal en gewelddadig tegen de vroegere meester keerden? Waarom faalden de oorlogscollaborateurs met Japan in de Filippijnen waar hun soortgenoten in Indonesië slaagden: uitdrukking te geven aan het bewustzijn van nationale onafhankelijkheid.

Deze vragen zijn verre van eenvoudig. Wie er zich zoals Friend aan waagt met de oprechte behoefte ze te beantwoorden en zich niet bij voorbaat verliest in de moraliserende zucht de kwade bokken van de goede geiten te scheiden, doet er inderdaad goed aan zich op dezelfde brede en grondige manier als hij te verdiepen in de culturen en de samenlevingen van alle betrokken partijen. Of dan ook de ideeën van Hegel en Freud over Heeren Knecht, Vadermoord en Moederliefde van stal moeten komen wil ik in het midden laten. Ook zonder deze slaagt Friend er naar mijn oordeel in dank zij normaal gezond verstand duidelijk te maken waarom bijvoorbeeld het Nederlandse kolonialisme het er, ondanks zijn duidelijk goede bedoelingen en onmiskenbare verdiensten, per slot van rekening zo allerbelabberdst van heeft afgebracht. Dat houdt niet in dat men zijn zienswijze volledig moet delen. Zo legt hij naar mijn smaak toch teveel de nadruk op de sterke economische, constitutionele en emotionele gebondenheid van Nederland aan Nederlands-Indië, al is het natuurlijk waar dat de Filippijnen in dit opzicht voor de Verenigde Staten minder gewicht in de schaal legden. Het maakte dat Nederland kon paraderen

als model-kolonisator omdat het naar verhouding veel aandacht en geld in zijn bezit stak. Het neemt niet weg dat de Filippino's meer waardering oprachten voor bijvoorbeeld de, overigens slechts schijnbaar grote, Amerikaanse zorg voor onderwijs en volksgezondheid, terwijl de Indonesiërs zich wel in arren moede moesten afvragen waartoe die fraaie Nederlandse onderwijsvoorzieningen eigenlijk dienden. 'We leiden ze op tot ontevredenheid', verzuchtte een verlicht maar cynisch Nederlandse deskundige. Daarbij komt dat het Nederlandse onderwijs in Indië de inheemse cultuur zoveel mogelijk ontzag. Doel was veeleer de kweek van een kleine inheemse elite die tijdens een langdurige periode van voorbereiding op inheems zelfbestuur (niet: onafhankelijkheid) rust en orde zou weten te bewaren. De uitkomst? Opstand van de inheemse cultuur. De Amerikanen ontzagen zich daarentegen niet de bevolking massaal het Engels op te dringen met de nationale onafhankelijkheid vrijwel zichtbaar in het verschiet. De uitkomst? Frustratie en desoriëntatie van de inheemse cultuur. Zo was het volgens Friend eigenlijk met alles gesteld. Overal een lijdzame bevolking. Maar aan de ene kant de verstikkende symbiose tussen een efficiënte en goedwillende Nederlandse heerseren collaborerende Javanen met ergens in de marge zowel een halfbakken Stuw-groep als een verbitterd troepje nationalist die zich als opstandige pubers zagen afgedaan; en aan de andere kant een onverschillig Amerikaans moederland dat zich nauwelijks bekommerde om wat als een koloniale last werd ervaren en waarvan het zich dus eigenlijk zo gauw als maar mogelijk wilde ontdoen.

En toen kwamen de Japanners. Veel te weinig wordt ook thans nog beseft met welke edele bedoelingen zij kwamen! Het waren andere edele bedoelingen dan die van het Westen. Maar edel waren zij! Het zou op deze plaats te ver voeren al die edele bedoelingen — van Japanners, van Nederlanders, van Amerikanen — uit de doeken te doen. Oud-Indischgasten en andere landgenoten mogen Indonesië zo bezien wel ondankbaarheid aanwrijven, maar voor de Japanners was het allemaal nog een graadje erger. Hoe frustrerend, hoe beledigend, hoe *onzuiver* immers dat Filippino's noch Indonesiërs helemaal niet die eervolle harmonie van volstrekte gehoorzaamheid en loyaliteit oprachten die binnen de Japanse samenleving overeenkomstig de heersende cultuur aldaar goed gebruik was. Zie eens de collaborateurs die als nationalist hun eigen oogmerken en belangen nastreefden, zich niet wilden onderschikken en dus onmogelijk als gelijkwaardigen konden worden aanvaard. Nippon kwam als bringer van het goede. Zuidoost-Azië bukte voor Nippon als kwaad rover. Maar in Indonesië pakte dat toch wat anders uit dan op de Filippijnen. In beide gevallen spande de Japanse bezetter zich in de bevolking en de economie te mobiliseren voor zijn oorlogsdoeleinden. In het gefrustreerde en gedesoriënteerde Filippijnse allegaartje maakte Japan de rommel alleen maar groter. De Filippijnen hadden bovendien al een politieke en geografische identiteit, een vlag, een volkslied en zelfs een grondwet. Wat zouden de Japanners daaraan, gegeven de situatie, nog voor zinvols hebben kunnen toevoegen? Niet zodra had Japan de Filippijnen onafhankelijkheid toegezegd of zij maakten daarvan gebruik om hun oorlogsinspanning ten behoeve van Japan te minimaliseren. Dat gaf spanning. In Indonesië bracht hun bewind het opzij schuiven van de inheemse steunpilaren van het vroegere koloniale regime en de aanzet tot een nieuwe orde onder leiding van nationalist die op brede steun van de bevolking konden rekenen. Het waren er nuttige leerjaren en de inheemse, zo men wil nationale, trots op zichzelf en de heuse wil tot werkelijke onafhankelijkheid werden er niet weinig door geschraagd. En ook dat gaf spanning. De komst van de oudere broeder Japan bevatte zodoende — zij het om uiteenlopende redenen — zowel in de Filippijnen als Indonesië de kiemen voor watje wel een fikse Aziatische familieruzie mag noemen.

Maar het voorgaande staat natuurlijk niet toe het verschil in uitkomst tussen het Indonesische

en Filippijnse geval afdoende te verklaren. De concrete situatie, de werkelijke machtsverhoudingen in de periode 1945-1949 waren van niet minder doorslaggevende betekenis. De Javaanse Revolutie, zo legt Friend uit, kwam door toevallige omstandigheden in een machtsvacuüm tot uitbarsting. Toen de Nederlanders terugkeerden kwamen zij als seismologen zonder apparatuur, als bouwers zonder bulldozers, als boeren zonder zaad, meent hij. Hoe knap hun militaire operaties ook waren: zij hadden, met meer internationale tegenwerking dan steun, geen schijn van kans. Adieu Insulinde, groene gordel van smaragd, adieu! In Luzon heerste daarentegen een machtsplenum. Toen de atoomboom Hiroshima vernietigde hadden de Amerikanen in de Filippijnen een strijdmacht van liefst zestien gevechtsdivisies ontplooid — méér dan zij in Noord-Afrika en Italië tussen 1943-1945 hadden ingezet. Zonder zijn regering daarin te kennen nam de formidabele MacArthur voorts via amfibische operaties binnen luttele maanden heel de Filippijnen weer in Amerikaans bezit. Wie zou er trouwens in opstand moeten komen tegen een heerser die vastbesloten was weldra weer te vertrekken? De zogenaamde Huk-revolte die de Filippijnse samenleving na de bevrijding beroerde vloeide voort uit de interne sociale en politieke verwarring die de Amerikanen geheel onbedoeld al lang voor de oorlog hadden laten ontstaan. Zij bleef wat zij was: een revolte en geen omwenteling.

Theodore Friend heeft een evenwichtig, misschien een tikkeltje te geleerd boek geschreven, dat vooral zijn Westerse en Japanse lezers aanleiding geeft zich eens geducht achter de oren te krabben. Dat is de verdienste van de historicus die onpartijdig probeert te blijven. Vandaar ook dat hij de onderdrukkende krachtpatserij van de post-revolutionaire Indonesische machthebbers en de protserige Filippijnse eliteregimes, zij het slechts terloops, aan de kaak stelt. Maar toch is onze goede Friend niet helemaal onpartijdig. Het kost weinig moeite te zien waar zijn sympathie ligt. Om te beginnen bij de geboiede, mishandelde zielepoet die temidden van zijn grijnzende, voor de onafhankelijkheid strijdende beulen nog net voor zijn executie als landverrader op de kiek werd gezet; maar niet minder bij die arme drommel met zijn waardeloze bamboespeer die op 1 augustus 1947 in Gombong — waar dat ook moge zijn — als vrijheidsstrijder is gesneuveld.

P. W. Klein

Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning

WILLEM FRIJHOFF

1 *Identiteit en identiteitsbesef*¹

Het is een boek in drie delen en het gaat over de identiteit van een land. Op de omslag van elk deel staat een afbeelding van een schilderij. Op het eerste een korenveld, door Van Gogh. Het schilderij is nu te München. Op het tweede een ophaalbrug, weer door Van Gogh, thans in het Rijksmuseum Kröller-Müller. Op de derde een zaaier van... Van Gogh, op dit moment te Londen. Welk land is hier bedoeld? Engeland? Duitsland? Nederland misschien? Driemaal mis. Het gaat om Frankrijk. En het boek, geschreven door Fernand Braudel, heet onbeschroomd *L'identité de la France*².

Zouden veel Fransen zich hebben gerealiseerd dat hier drie produkten van een Nederlandse schilder, met zulke internationaal uitwisselbare thema's als een akker, een brug en een boer, en dan nog niet eens in Frankrijk zelf bewaard, als de emblemata bij uitstek van hun land werden gepresenteerd? Maar het was natuurlijk het Van Gogh-jaar, hoogtepunt van de toeëigening van Van Gogh door het Franse publiek als een Franse schilder, die slechts schoorvoetend als Nederlander van geboorte wordt herkend vanwege dat eigenaardige taaltje in zijn brieven. Hoe het ook zij, het probleem dat het thema van dit congres oproept, is hiermee ten voeten uit getekend. Kunnen identiteit en identiteitsbesef worden onderscheiden, of zijn ze verwisselbaar? Ligt achter de identiteit als waargenomen beeld een meer of minder autonome 'werkelijkheid' die toetsing van het beeld mogelijk maakt? Zo ja, wat is hun onderlinge verhouding? En hoe komt het beeld zelf tot stand? Het wordt geconstrueerd in een spanningsverhouding tussen interne en externe perceptie, vervolgens als een entiteit benoemd (dus vastgelegd in een raster van structuurkenmerken en begrensd door specifieke contouren) en tenslotte als 'eigen' herkend. Verbeelding, benoeming en herkenning komen zo als de drie basisoperaties van het identiteitsbesef naar voren. Dat besef is, met andere woorden, een proces van toeëigening van drie dimensies van cultuur: de verbeelding van eigenschappen en attributen van een groep, de benoeming van de groepsidentiteit in een vertoog over dat beeld, en de herkenning van dat vertoog als een zinvolle voorstelling van de wij-groep.

Natuurlijk hoeft het hier allerm minst om een expliciete benoeming of een tekstueel vertoog te gaan. In de zomer van 1905, na een periode van sombere tinten, schilderde Pablo Picasso zijn eerste doek met een wat vrolijker, blauwe lucht. Er staan drie boerenmeisjes op, elk voor zich wat stug, ja bars. Toch legt de middelste haar handen

1 Bij de redactie van deze tekst heb ik kunnen profiteren van een gastdocentschap aan het Instituto Universitario Europeo te Florence.

2 F. Braudel, *L'identité de la France* [coll. Champs] (Parijs, 1990; oorspr. uitgave Parijs, 1986). Het gaat hier om het 'Landschap bij Auvers', 'De Pont de l'Anglois te Arles' en 'De Zaaier'.